

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 71 (16529)

2002 чылдың
ИЮНЬ 25,
вторник

Ат салган шагы 20.00

Садар өртээ 3 рубль.

ҮЕ МАНАВАС

ТОЖУ ДЭЭШ ХАРЫЫЛААР АПААР

Тожунуң дизель-биле ажылдаар электри станцияларынга кывар-чаар материалдарны ынаар сөөртүрүнүң графиги херек кырында шуут үзүлгөн, республиканың чедери берге кожуунуң суурларынга электри энергиязының кара чаңгыс үндезини ол деп чүве билдингир.

Бо талазы-биле буруу "Тыва-коммуэнерго" каттышкан күрүне бүдүрүлгезинге бүрүнү-биле хамааржыр. Оон директору В.П.Мельниченко Чазак Даргазындан эрткен неделяда ол дээш шындыг донгулданы алган. Чогум-на ол бүдүрүлгени электри станцияларынга кывар-чаар материалдарны садып алырынга болгаш ону киир сөөртүрүн организастаарынга аңгылаан акша-хөрөңгилерин оператору кылдыр Чазак оон бүдүрүлгезин томуйлаан. Ынчангаш Чазак ону кылып эгелээринге чүү-даа шаптыктавазын дээш бо чылын бүгү-ле чүвени кылган, кывар-чаар материалдар садып алырынга 14 млн. рубльди аңгылаан, ивижилерге чүктер чедириниң кара чаңгыс аргазы — суг оруун чогуур үезинде ажыдарынче кичээнгейни угландырган.

Ындыг болзажок, ол үеден бээр ай чыгыы үе эрткен, а чүктер сөөртүлгези эгелевээн.

Байдалдың бергеи чүделдизе, чогуу-на оон хуусааларында. Кывар-чаар материалдарның эргежок чугула хемчээлдерин — 2000 тонна чүктерни Тожуже сөөртүрү дизе, эжиндиришкн үезиниң бүгү үезин бистиң хемчилеривис аңаа чарыгдаар. Ынчангаш хүн бүрүзүн, ай бүрүзүн кончуг чөп ажылаары хемчилерден негеттинер.

Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Тожуже кывар-чаар материалдарнын баштайгы ээлчээн чорударынга белен болурун негээн. Тожуже чүктер сөөртүрү кылдыр чоруткан акшалар канчап барганыл база аңаа кым буруулугул, ону илередири-биле Чазак Даргазының даалгазы-биле тускай комиссия тургустунган.

Т.СААЯ.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА КАЛБАРАР

Новосибирскиде Американың Каттышкан Штаттарынга чедиксээннерге документ (виза) чөпшээреп бээр пункт ажыттынып турар. Сибирь чурттакчылары ам ынаар чедиксезе, Москва чедип документилер долдурары албан эвес, ону ам ыравайн чөпшээрэдип алырлар. Сибирь дугуржулгазы девискээрлер аразының ассоциациязының (СДДАА) күүсекчи комитединиң даргазы Владимир Иванов биле АКШ-тын элчин чериниң чингине консулу дээрги Джеймс Уорликтин ужуражылгазының үезинде АКШ биле Сибирьни чоок-

шулаштырып турар бо шийтир хүлээп алдынган. В.Иванков "Сибирь дугуржулгазы" ажылының дугайында болгаш инвестицияларны хаара тудар Сибирьниң эгээртинмес байлаан, оон экономиказын хөгжүдеринге ажыглаар болза, кедергей улуг ужур-дузалыг дээрзин демдеглээн. Джеймс Уорлик аңаа бүрүнү-биле чөпшээрэжип, бо ужуражылга Сибирь биле АКШ-тын аразында ажыл-херекчи харылзааларның быжыгарынга сөөлгү эвес ужуражылга-дыр дээрзин демдеглээн.

ОРУККА АЙЫЫЛ-ХАЛАП

Июнь 23-те 03 шак 45 минута турда, Кызыл — Тээли оруунуң 41 километринге айыыл-халап болган, 9 кижичи амы-тынындан чарылган.

Баштайгы медээлер-биле алырга, О 652 АС 17 RUS күрүне дугаарлыг "ВАЗ-21099" автомашинаның чолаачызы 1966 чылда төрүттүнген Алаш-оол Болат-оолович Кунгаа уткуй келген машинаның талазынче үндүр халыткаш, чолаачызы 1974 чылда төрүттүнген Эдуард Иванович Донгактын күрдугаары М 145 АС 17 RUS "ГАЗ-3110" автомашинаны-биле үскүлештирген. Орук-транспорт айыылының түңнелинде чолаачылар А.Б.Кунгаа биле Э.И.Донгак, ийи автома-

шинаның пассажирлери Д.Д.Кунгаа база билдинмес ийи кижичи ола черинге өлгөн.

Эмнелгеже орукка улуг кемдээшкннерден база дөрт пассажир, оларның үжү 3 бичии уруглар мөчөөн. Республика эмнелгезинде 1985 чылда төрүттүнген Маадыр-оол Лопсанович Кенден, 1959 чылда төрүттүнген Зинаида Идамчаповна Кенден, 1954 чылда төрүттүнген Раиса Кыргысовна Аңгыр-оол оларны чыттырган.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак болгаш Тыва Республиканың Чазак мөчөөн кижилериниң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

АЛБАН ЕЗУЗУНУҢ ААЙЫ-БИЛЕ

ЭЛЧИН

Сөөлгү каш чылдарда Россия биле Моолдун аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың көвүрүү туттунган. 2000 чылда РФ-тин Президентизи В.В.Путин Моолга чорааш, ийи чурт аразында кады ажылдажылганың таваан салган. 2002 чылдың март айда РФ-тин Чазаның Даргазы М.М.Касьянов албан езузунуң аайы-биле Улан-Батор хоорайга чедип, Моолдун Президентизи Багабанди-биле база ужурашкан. Аңаа бистиң республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак база киржип чораан. Ол ужуражыгышкынар соонда, моол делегация М.М.Касьянов-биле

Давосс форумунга (Швейцария) база ужурашкан. Бо чылдың күскү айларында Моолга РФ-тин Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.Миронов ажыл-агыйжы сургакчылаашкын кылып чедерин планнап турар. Оон алгаш көөрге, Россияның Моолга хамаарыштыр сонуггалы улуг деп болур. Бо ийи чурттун сөөлгү 10 чыл дургузунда үзүктели берген харылзаазын ажыглап, Кыдат база социал-экономиктиг туружун ол девискээрде быжыктырып алган. Ынчангаш Россия геополитиктиг үзел-бодал-биле мурнуу-чөөн Азияже хөгжүлдениң «соңгазын» ажыткан деп болур.

жылганың кол ролу бистиң республикага онаажыр дээрзи билдингир. Оон бадьткылы: Хандагайты эрттирилге пунктузун, Кызыл хоорайда Моолдун Консул төлээ черин ажытканы. Бо чылдың июль айда Шара-Суур болгаш Цагаан-Тологой эрттирилге пунктуларын база ажыдар деп турарын кирип болур. Кады ажылдажылганың хөгжүп турарының база бир херечизи РФ-тин Моолда Онза болгаш бүрүн эргелиг элчини Олег Дерковскийниң бистиң республикага июнь 21-23 хүннеринде албан езузунуң аайы-биле кээп чораанындан-на көскү.

РФ-тин Моолда Онза болгаш бүрүн эргелиг элчини Олег Дерковский бодунуң ажыл-агыйжы аян-чоруун Даг-Алтай, Алтай, Кемерово облазындан, Хакасиядан эгелээш, Тывага дооскан. Олег Дерковскийни «Шивилиг» эрттирилге пунктузунга ТР-ниң Чазак Даргазының

Владимир САВИНЬХТЫҢ тырттырган чуруктары.

Моол-биле социал-экономиктиг харылзааның эң кол кезээн бистиң республика ээлеп турар. Бирээде, онзагай гео-

графтыг туруш талазы-биле Тыва Моолга чоок. Моолдун кызыгаарының 30 хуузу Тывага онаажып турар болганда, кады ажылда-

оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Илья Товарищтай уткуп алган. Кызыл хоорайга (Уланчызы 2-ги арында).

ДУЗАЛААРЫН ААЗААН

Күрдуманың депутаттары Кызыл хоорайның тудугларына, бүдүрүлгелеринге чораан

Июнь 22-де РФ-тиң Күрүне Думазының Федерация херектеринин болгаш девискээрлер политиказының талазы-биле комитединиң даргазы, фракциялар Чөвүлелиниң кежигүнү Виктор Иванович Гришин, Күрүне Думазының Улустар аразының херектеринин талазы-биле комитединиң оралакчы даргазы, «Россияның чаңгыс эви» партиязының кежигүнү, ОВР фракциязының даргазының бирги оралакчызы, фракциялар Чөвүлелиниң кежигүнү Константин Иосифович Косачев база ооң дузалакчызы Дмитрий Феликсович Строк олар Кызыл хоорайда чаа туттунуп турар тудуглар болгаш бүдүрүлгө черлери-биле танышкан.

Оларны ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчылары В.И.Лавриненко, Е.В.Осердцов, Көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Н.Б.Алдачы база-ла укалбан чериниң ертектер тургузар салбырының начальниги А.Т.Оюн үдөп чораан.

Баштайгы удаа депутаттар Каа-Хем суурда ногаа өстүрер теплицаларлыг комбинатка келгеннер. Ук комбинаттың директору Алефтина Кадырооловна Ондар ажил-агыйда байдал-биле оларны таныштырган. Ооң тайылбырында комбинатта кандыг ногаалар тарып өстүрүп турарының, ажил-агыйның ниити байдалының дугайында чугаа бар дээрден башка, экономиктиг санаашкындар чок болган. Ынчангаш депутаттар экономиктиг санаашкындар дугайында хөй сүмелери бергеннер.

Даразында олар кырганнар бажынының немелде тудуунга келгеннер. Аңаа РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттарын ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал хандырылга яамызының сайыды Д.Ш.Д. Хертек, кырганнар бажынының директору К.С.Дилак

уткуп алган. Аңаа чугаа тода болгаш кыска болган. Депутат И.В.Гришин ук тудугну келир чылдың сентябрьда доозар кылдыр 7 миллион акша-биле дузалаарын аазаан.

Үшкү келген черивис — Кызылдың аэропортунда чаа туттунуп турар аэровокзал бажыны. Аңаа аэропорт директору С.С.-Д.Күжүгет, ук чаа тудугнуң начальниги А.В.Нижегородов олар чаа аэровокзал бажынының чүгө херектин депутаттарга тайылбырлааннар. Ук чаа аэровокзал бажыны ажылгалга кирерге, Кызылдың аэропорту делегей чергелиг апаар. Аңаа Ортаакы болгаш Чөөн Азия чурттарының аразында ужар самолеттар бензин кудуп ап «заправкалаар». Ук аэропорттуң турар чери кайыын-даа ужуп келген самолеттуң «заправкалап» алырынга таарымчалыг. Ынчалза-даа депутаттар ук ажылды боттандырырынга ам-даа немелде экономиктиг санаашкындар, дугуржулгалар херек деп түннелди үндүргеннер.

Ооң даразында халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң тудуунга

келдивис. Ук тудугну доозарынга ам-даа немелде 32 миллион рубль херек дээрзин депутаттар ол орта билип алганнар. Хереклеттинип турар түңнүң чартыгы 16 миллион рубльди фракция мурнундан дузалаарын В.И.Гришин аазаан.

Ооң соонда РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттары бичи уругларга консервалыг пюре кылыр завод тудуу болгаш Кызылдың эт комбинатында байдалдар-биле танышканнар. Эт комбинатында дериг-херекселдер эрги, котельная шуут ажылдавас болган. Ук ажыл-агыйның директору А.У.Конгар оларда эн чидиг айтырыг — чаа котельная кылып алыры дээрзин тайылбырлаан. Депутаттарның чаа котельная тургузуп алырынга чеже хире акша-хөреңги херектиг дээр айтырыгына, А.У.Конгар 7 миллион рубль херектин тайылбырлаан. Депутаттар ол бүгүнү бижип демдегеп алгаш, болдунар-ла арга-биле оларга дузалаарын аазааннар.

Борис ОНДАР.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ЭЛЧИН

(Төңчүзү. Эгези 1-ги арында).

келгеш, элчин республика дугайында бодалын мынчаар илереткен: «Республикада онзагай чүүлдер хөй-дүр. Ылаңгыя оруктарның байдалы эки-дир. Оруктарның байдалындан экономика талазы-биле хөгжүлдө улуг хамааржыр болгай». Элчинин оруктар дугайында чугаазы анаа эвес. Чүгө дизе садыг-экономиктиг харылзааның хөгжүлдө эки шынарлыг оруктардан хамааржыр болгай.

РФ-тиң Моолда Онза болгаш Бүрүн эргелиг элчини Олег Дерковский республиканың яамылар, ведомстволар удурткучулары-биле чугаалашкан соонда, ТР-ниң Чазак Даргазы Шеригоол Дизижинович Ооржак-биле журашкан.

Олег Дерковский Россияның Моол-биле харылзааның дугайында мынчаар чугаалаан:

— Чаа тургустунуп келген байдал езугаар ийи чурттун аразында харылзааның чаартыры чугула. Акша-төгөрик талазы-биле Россияның мурнунга өрелиг күрүнеге халас дуза көргүзүп шыдавас бис. Россияның удуртулгазы Моол талага төлээр ужурулгү өрөзүн үндүр бижипкеш, кады ажылдажылгандан кирген орулгаларның 70 хузун алыр бис деп, негелдени тургускан. Амдызында Моолдун Чазаа бистиң салган негелдевици өөренип көрүп турар.

Бо хуннерде тургустунуп келген чидиг айтырыгларның бирээзи — кызыгаар эрттирилгези. Мээң бодалым-биле Моол биле Сибирь девискээринин аразында тускай кызыгаар чурumu

турары күзенчиг. Чамдыкта бир чурттун девискээринден өске девискээрже эртери дег берге чүве чок-тур. Россияжи кызыгааржылар моолдарның документилерин, эт-сөвүн ыяк хынап турар. Моолдан келген этти ветеринар эмчилеривис кандыг-даа чылдагаан чокка Россия девискээринче эрттирбезин кызыдар-дыр. Ооң түннелинде, бисте АКШ-тан келген дагаа эди, Чаа Зеландиядан инек эди хөй-дүр. А шынарлыг моол эт бисте ховар.

ТР-ниң Чазак Даргазы Шеригоол Ооржак РФ-тиң Моолда Онза болгаш Бүрүн эргелиг элчини Олег Дерковскийниң чугаазын деткээш, ол-бо девискээрлер аразында мал оорунуң дугайында чугааны чоруткан. Ооң чугаалааны болза:

— Чоокта чаа Моолдун кызыгааржызы хоойлу-дүрүмге дүүшпес боо адышкынын Россия девискээринге чораан хамаатыга удур ажылгаан. Оон аңгыда Моолдун кара-бажындарында чыдып турар Россияның хамаатыларына хамаарыштыр кеземче херээн эрттиреринге таарымчалыг байдалды тургузарын өөренип көөр.

РФ-тиң Моолда элчини-биле ужуражылганың түңнели эки болган. Тургустунуп келген чидиг айтырыгларны, саналдарны элчин федералдыг удуртулгага дыңнадып чедирерин чугаалаан. Ужуражылга үезинде республика амыдыралына хамаарыштыр чугула негелделерни, сүмелерни элчин долузу-биле хүлээп алган.

Игорь ДАМДАК.

ХЕРЭЭЖЕҢ КИЖИЛЕР ХӨЙ

2000 чылдың эге айларында ТР-ниң Күркостаттың санаашкындары-биле алырга, Тыва Республиканың девискээринде 310,3 муң кижи чурттап турар. Оларнын аразындан 151,4 муң кижиге хоорай чурттакчылары, 158,9 муң кижиге көдээ черниң чурттакчылары болуп турар.

Эрткен чылдың сан-чурагайы-биле алырга, республика девискээринге 4992 чаштар төрүттүнгөн. Өвүр, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарда чаш уруглар хөй төрүттүнүп турар. Чаш уругларның эн эвээш төрүттүнүп турар черлери — Чеди-Хөл болгаш Би-Хем кожууннар. Ниитизи-биле республикада эр хиндиктиг чаштар хөй төрүттүнүп турар. Республикага кижиниң өлүп хораар чоруунга бодаарга, төрүттүнери хөй бооп турар. Бо чылдың эгезинден тура республикага 827 чаштар төрүттүнгөн.

Эрткен чылдың дургузунда республикага 4 муң 165 кижиге өлгөн. Кижилерниң өлүп хорап турарының чылдагааннары — оварымча чок чоруктардан,

хораннанганындан болгаш кемдээшкин алганындан деп статистика көргүзүглери айтып турар. Кижилерниң өлүп хораар чоруу Ак-Довурак хоорайда, Барыын-Хемчик болгаш Улуг-Хем кожууннарда хөй.

Эрткен чылдың даңзызындан алырга, республикадан дашкаар көшкөн хамаатыларның саны эвээш, көжүп кээп турар кижилерниң саны база хөй эвес. Республиканың иштинде ыңайчак бээр көжер чоруктар хөй. Көдээ черлерден хоорайларже көжүп кээп турар кижилерниң сан-түнү хөй. Эки амыдырал дилээн чурттакчы чон Кызыл хоорайже, Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурунче болгаш Ак-Довурак хоорайже көжүп турары өске черлерге деңнээрге, хөй болуп турар.

Бо чылдың эге айларының көргүзүглеринден алырга, республиканың чурттакчы чонунуң 51,7 хузу херээжен кижилер, 48,7 хузу эр кижилер. Өскээр чугаалаарга, 1000 эр кижиге 1052 херээжен кижиге хамааржыр.

Бистиң корр.

ӨРЕЛЕРГЕ ХАМААРЫШТЫР

ТОДАРГАЙ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЭГЕЛЭЭН

Чырык, чылыг төптөрүндө тургустунуп келген берге байдалга дүүштүр № 69 «Шын» солунга «Тывазэнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелиниң чингине директору Б.Сараевтиң ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржактын адынга «Шиитпирлеп берип көрүнер» деп ажык чагаазы үнгөн.

Чагааның кол утказы чырык, чылыг энергиязы дээш төлээр өрөлөрүниң көвүдээнинден ону хандырып турар бүдүрүлгелер берге байдалга таварышкан. Чингине директор айтырыгны чиди-биле тургузуп турар. Ооң-биле чергелештир июнь 20-ден эгелеп Кызыл хоорайның микрорайоннарынга чырык бээрин кызыгаарлап эгелээни, хоорайның чурттакчы-

ларын дүвүредип турар.

Май айда кандыг-даа дыңнадыг, чарлал кылбайн, чырыкты өжүргениниң түннелинде, Кызыл хоорайның эмнелгелеринге аарыг кижилер берге байдалга таварышкан. Хөй чоннун соодукчуларга суп каан аъш-чеми үрелген. Республика девискээринге чырыкты кара туразында өжүргени дээш «Тывазэнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелдин чингине директору Б.Сараевке үш кеземче херээн оттурган. Ам чырыкты өжүрүндө Чазак Даргазынче ажык чагааны чоруткан болгаш телевидение таварыштыр чарлалды кылган болуп турар. Ам айтырыгны тодаргайы-биле сайгарарын кызыдып көрейн.

Чырык, чылыг энергия төптөрүндө болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйларында төлеттинмээн өрөлөр республиканың экономиказынга эң чидиг айтырыгларның бирээзи болуп турар. Республика 2001 чылда 595 млн. квт. шак электри энергиязын алган, 2002 чылдың өзүлдө 31,5 хуу болуп турар. Бо чылдың беш айларында электри энергиязын садып алыры, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 12 хууга көвүдээн азы 296,7 млн. квт. шак болуп турар. 2002 чылдың июнь 1-ниң байдалы-биле алырга, электри энергиязын садып алырынга өрөниң ниити түңү 4,5 млн. рубль четкен, абонемент төлөвиринде өре 1,8 млн. рубль.

Республиканың экономиказының адырларында хереглекчилерге болгаш чурттакчы чонга ажыктыг электри энергиязының ниити хемчээлиниң 19-23 хуузу техниктиг чидиргилерге, көрдүмээн чарыгдалдарга үнгөн, азы бо чылын 238,8 млн. рубль болган, ооң иштинде «Тывакоммунэнерго» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң (ККБ) сайгарганы 181,6 млн. квт. шак азы 76 хуузу болуп турар. Электри энергиязы-биле хандырып турар организацияларга хереглекчилерниң өрөзи 25,7 млн. рубль четкен. Чылыг энергиязы дээш организацияларның өрөзиниң хемчээли улуг болгаш дүргөн өзүп турар.

2001 чылда Кызылдың ЧЭТ-тиң чылыг энергиязының хереглекчи 36 хуу өскөн болгаш 394,1 муң гил/калорий четкен, ооң-биле чергелештир өрөзи 112 хуу өскөн азы 84,0 млн. рубль четкен. Бо чылдың беш айларында чылыг хереглекчилеринге 395,8 муң гил/калорий чылыг энергиязын сайгарган, хереглекчилерниң өрөзи 127,7 млн. рубль, ооң иштинде Кызыл хоорайның чурттакчыларының өрөзи 84,3 млн. рубль. «Ак-Довурак ЧЭТ» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң бүдүрүп үндүргөн чылыг энергиязында хереглекчилерниң өрөзи 40 млн. рубль, ооң иштинде Ак-Довурактың хөй адырлыг коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өрөзи 36,8 млн. рубль.

2002 чылдың май 1-ниң байдалы-биле «Тывакоммунэнерго» ККБ-де организацияларның өрөзи 90955 муң рубль, ооң иштинде чурттакчы чонда — 31 млн. рубль, тус черниң бюджетинде болгаш коммунал бүдүрүлгелеринде — 41 млн. рубль, чээлиде өрөлөр — 224317 муң рубль, ооң иштинде электри энергиязын садып алганы дээш — 69 млн. рубль, «Красноярскэнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелинде — 16 млн. рубль, бюджеттен дашкаар фондуларда — 34,0 млн. рубль

чедип турар.

1995 чылдан 2002 чылга чедир ниити чарыгдалдың түңү 154,4 млн. рубльге четкен. Бо карылганың үнүп турар кол чылдагааны электри болгаш чылыг энергиязының тарифтерин таарыштырбаанында, ол өрөктөр 2000 чылда 2,4 катап, 2001 чылда 178 хуу өскөн. Дизельдиң электри станциялары кончуг карылгалыг ажылдап турар, эрткен чылдарның өрөзи-биле каттай алырга, бюджеттиң бүгү деңнелинде төлөвээн өрөлөри 43,4 млн. рубль, ооң иштинде федералдыг бюджетте — 3 млн. рубль, коммунал бүдүрүлгелеринде 33,0 млн. рубль. «Тывакоммунэнерго» ККБ-ниң саң-хөө байдалын турум болдуруп, көдүрөр дээр болза, ооң саң-хөө байдалын экижидеринче уланган программаны ажылдап кылгаш хүлээп алыр ужурлуг.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйларында организацияларның өрөзи бо чылдың апрель 1-ниң байдалы-биле алырга, 225,3 млн. рубль четкен. Ооң иштинде чурттакчы чоннун өрөзи 104 млн. рубль, чүгле эрткен чылын ол өре 51,4 млн. рубльге өскөн. Чурттакчыларның өрөзиниң түңү, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бир чылда ачы-дуза чедиргениниң ниити түңүнге деңнешип турар. Чондан чыып ап, төлөдип турган өрөлөр 2001 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле 70-80 хуу турган болза, бо чылдың беш айларында 5-50 хуу болуп турар. Чуртталга-коммунал ачы-дузазы дээш чондан чыып ап турар төлөвирлер дыка кызырылган, Кызыл хоорайда 54 хуу, Ак-Довуракта 58 хуу, Барыын-Хемчик кожуунда 5 хуу, Сукпак суурда 27 хуу, Чаа-Хөл кожуунда 33 хуу болуп турар.

Кызыл хоорайда чырык, чылыг энергиязы-биле хандырып турар бүдүрүлгелер-биле, ону ажыглап турар организацияларның аразында төлөвирлерни аңгылаарын шингээдиң алганы-биле төлөвирлер чылдазы дыка кудулаан. Чуртталга-коммунал ачы-дузазы дээш чурттакчы чондан төлөвирлер чылдазында тургустунуп келген нарын байдалдың кол чылдагааны, республика болгаш кожууннар бюджеттеринде салдыган субсидияның (дузаламчы акшаның) хемчээли дүүшпейн турар. Хоорайлар, кожууннар чагыргалары чурттаар оран-сава өртээн төлээринче кирер чаа федералдыг стан-

дартты сагывайн турар, ооң түннели өг-бүлөгө субсидияның ортумак хемчээли кудулаан. Чуртталга-коммунал ачы-дузазы дээш хамаатыларның бюджетте камгалаттыган субсидия акшазы чедир ажылаттынмайн турар. Чылыг энергиязының чарыгдалына дүүштүр, ооң өртээ дүүшпейн турар. Тус черде турар чуртталга-коммунал ажыл-агыйларының удуртукчулары хамаатыларга чурттаар оран-сава субсидиязын бээр талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турар.

Төлөлгө чылдазының системасы чаартынаан, ам-даа Кызыл хоорайда чаңгыс аай төп касса

зинден удур-дедир төлөжилге чорбаанындан организацияларда болгаш чээлиде өре көвүдээн. Коммунал бүдүрүлгелериниң чүгле чылыг дээш чээлиде өрөзи 179 млн. рубль, үндүрүлгелерде болгаш бюджеттен дашкаар фондуларда төлээр өре 59 млн. рубль, шалында төлээр өрөниң түңү 91 млн. рубль четкен.

Республиканың чырык, чылыг төптөрүндө кончуг нарын байдал тургустунган. Бо айтырыгны ТР-ниң Чазаа анаа көрүп орбаан. Мооң мурнунда чылдарда ук айтырыгны ТР-ниң Чазаанга каш-даа чугаалажып, болур-чогуур хемчеглерни ап келген. Бо чылдың май айда ТР-ниң Чазаа кожуун чагыргаларының даргаларының чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының киржилгези-биле чырык, чылыг өртээн төлээриниң талазы-биле республика деңнелдиг семинар-хуралды Сарыг-Сепке эрттирген. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак «Красноярскэнерго» АН-ниң удуртукчуларын чалап эк-келгеш, электри энергиязының талазы-биле тодаргай чугааны кылган. Июль 18-те ТР-ниң Чазааның хуралына «ТР-ниң чылыг-энергия комплекстеринде болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйларында төлөттинмээн өрөлөр та-

лазы-биле кризисти ажып эрттериниң дугайында» айтырыгны сайгарып чугаалашкаш, ол өрөлөрү дүргөн төлээриниң талазы-биле хемчеглерни хүлээп алган. Айтырыгның нарындап турар чүвези чүдөл дээрге, экономиктиг кризистең эң берге чылдары 1994 чылдан бээр бюджеттиң бүгү деңнелинде чыгылып келген өрөлөр-дир. Ону чаңгыс чылын төлээри болдунмас, ынчангаш ТР-ниң Чазаа 2003-2004 чылдарда чоорту төлээриниң планын хемчеглерде айыткан. Ол-ла хемчеглерде электри энергиязын ажыглаарының лимидин (хемчээлин) бюджет организацияларынга тургузары көрдүнгөн. Ол хамаанчок чамдык культура бажыңнарын кышкы үеде электри энергиязы-биле чылыдып турган таварылгалар бар болгай. «Тывакоммунэнерго» сөөлгү үеде электри энергиязын оорлап ажыглап турар кижилерниң саны көвүдээн. «Тывазэнерго» АН-ден садып алган электри энергиязының 25-30 хуузу кайнаар ажылаттынганы билдинмейн турар. Электри энергиязын төлөвейн турар кожууннарның, суурларның электри энергиязын өжүрүп кааптарга, чазый-хоптак оорлар ак-демир удазыннар оорлай бээрге, когарал оон-даа улгадыры билгеш, шак ындыг албадалдыг хемчеглерни «Тывакоммунэнерго» мооң мурнунда албайн турган.

Эң берге айтырыгларга чурттакчы чоннун чырык, чылыг энергиязында өрөзи улуг дүвүрелди көдүрүп турар. Чамдык кижилерниң чүгле чырык төлөвиринде өрөзи 6-7 муң чедип турар деп «Тывакоммунэнерго» АН-ден садып алганы чугаалап турар. Олар эң сөөлгү албадалдыг хемчеглерни ап, чырыкты үзе кезип кааптарга-даа, боттары улап алыр деп хомудал турарлар. Бодум хуумда Кызыл хоорайны микрорайоннар аайы-биле кызыгаарлап өжүрүп турарына удур мен. Бо үеде чырык чок болза амьдырал чок-биле демей болгай. Бо хамык чыгылып келген өрөлөрүниң хайы-биле эрткен чылын «Красноярскэнерго» АН Тываже чырыкты бербезиниң айтырыын безин көдүрүп турган таварылга бар. «Өрелиг кижии өөделевес» деп чоннун чугаазы бар болгай, чырык, чылыг өртээн төлээр талазы-биле чурттакчылар сонгаарладып болбас хемчеглерни алыры чугула. Ол өрөлөрүни төлээр талазы-биле Чазактың талазындан деткимчени берип, хөй уруглуг, чединмес өг-бүлөлөргө, инвалидтерге, субсидияны берип турар, ол бо чылдың бюджетинде көрдүнгөн, ону үезинде ажыглаары чугула.

Түннелинде мону демдегтеп каары артык эвес, «Тывазэнерго» АН электри энергиязын «Красноярскэнерго» АН-ден чийк өрөк-биле садып алгаш, ону улуг өрөккө «Тывакоммунэнерго» ККБ-ге садып турар. Устүндө өрөлөрүни шуптузун чада аайы-биле сайгарып кээривиске, эң-не хөй өрелиг бүдүрүлгелер «Тывакоммунэнерго» биле чуртталга-коммунал ажыл-агыйлары болуп келди. А херек кырында ал көөр болзувусса чырыкты, чылыгны чонга чедирип турар бүдүрүлгелер олар. Бир эвес үе-шаанда ол бүдүрүлгелер-биле үзе санажып турган болза, мындыг байдалга келбес турган бис. Чырык, чылыг энергиязы берикчилериниң структуразында нарын айтырыглар хөй, ону солуннун бир чоокку арыннарынга чырыдарын кызыдып көрейн.

Сергей ХЕРТЕК.

Республиканың чырык, чылыг төптөрүндө кончуг нарын байдал тургустунган. Бо айтырыгны ТР-ниң Чазаа анаа көрүп орбаан. Мооң мурнунда чылдарда ук айтырыгны ТР-ниң Чазаанга каш-даа чугаалажып, болур-чогуур хемчеглерни ап келген. Бо чылдың май айда ТР-ниң Чазаа кожуун чагыргаларының даргаларының чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының киржилгези-биле чырык, чылыг өртээн төлээриниң талазы-биле республика деңнелдиг семинар-хуралды Сарыг-Сепке эрттирген.

КЕЛИР ҮЕЖЕ

Чаартылгаларның

Амгы үеде Тыва Республиканың Чазаа рынок харылзааларынче шилчиринин, экономиканы эде тургузары-биле холбашкан чаартылгаларны колдуунда дооскан. Рынок экономиказының эрге-хоойлу баазанын тургускан. Сөөлгү чылдарда экономиктиг көргүзүлгелерин хей кезининг талазы-биле бурунгаарлаашкыны чедип алган. Бо болгаш өске-даа чогумчалыг байдал Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлденин чаа үе-чадазын эгелээринге таарымчалыг болу берген. Мону барымдаалап көргөш, республиканың Чазаа 2010 чылга чедир үеде Тыва Республиканы хөгжүдеринин күрүне концепциязын (кол угланьышкынын) хынамчалыг ажилдап кылгаш, каш удаа сайгарып көрүп тургаш, 2001 чылдың июнь 29-та Чазак хуралына хүлээп алган.

Бо чугула документиде ХХI чүс чылдың баштайгы он чылында Тываның келир үеде хөгжүлденин стратегтиг сорулгаларын тодаргайлаан. Ол дээрге республиканың хамаатыларының эки амыдырап чурттаарын хандырап шыдалдыг, бюджетиниң акша-хөрөңгизи четчир, Россияның сайзыралына бодунуң үлүүн кирип болур социал-экономиктиг системаны тургузары-дыр. Ону чедип алырда экономиканың бедик өзүлденин чедип хандырап кол черни ээлээр. Ынчангаш ниити регионал продукциязының өзүлденин сес хуу көвүдедирин концепцияда айткан. Ооң хемчээли 2010 чылда чээрби миллиард рубль ажа бээр. Үлетпүр продукциязының хемчээли чылдың-на он хуу өзөр, 2010 чылда алды миллиард рубль чедер. Көдээ ажил-агыйның бүгү хевирлеринин ажил-агыйларының ниити продукциязы дөрт катап улгадыр. Кол капиталга инвестиция чылдың-на 1,2 катап улгадыр. Ооң хемчээлин он чыл дургузунда чеди катап өстүрери көрдүнүп турар.

Тываның үнелиг казымал байлактарын, бойдус курлавырларын шингээди алырының айтырыын чогумчалыг шийтирлээри концепцияда бир кол черни ээлеп турар. Бистиң республикада кокстуг эки шынарлыг хөмүр-даш, үнелиг ховар казымал байлактар, ыяш болгаш бойдустуң өске-даа ажыглап болур курлавырлары элбек.

Тыва Республиканы 2010 чылга чедир хөгжүдеринин күрүне концепциясында айткан чугула хемчеглерни амыдыралга боттандыра-биле ТР-ниң Чазаа, ооң удуртукчузу Ш.Д. Ооржак тодаргай ажилдары кылып эгелээр. Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путин-биле ТР-ниң күрүне Баштыңы Ш.Д. Ооржак 2001 чылдың сентябрьда ужурашкаш, Тываның экономиказын хөгжүдеринин перспективтиг айтырыгларының дугайында чугааны кылган. Оларның иштинден Кызыл — Саян-Шушенск ГЭС-тиң аразында суг оруун болгаш Тываның үнелиг казымал байлактарын шингээди алырынче кол кичээнге ийи угландырган.

Владимир Владимирович Тываның удуртукчунуң тургускан айтырыгларын чүлдүгүнүп деткээн, оларны амыдыралга

боттандырап хемчеглерни алып даалганы Россия Федерациязының Чазаанга берген. ТР-ниң Чазаа, ооң удуртукчузу Ш.Д. Ооржак РФ-тиң Президентизинин берген айтырышкынын күседири-биле дораан-на ажилдап кирген. РФ-тиң Экономика, саң-хөө, транспорт, бойдус курлавырлары болгаш өске-даа ямыларга, ведомстволарга Тыва Республиканың Чазаак кижигүннери баргаш, оларның удуртукчулары-биле Тываның келир үеде хөгжүлденинге хамаарышкан чугааны чоруткан. Олар ТР-ниң Президентизинин эгелээшкенин чүлдүгүнүп деткээн, В.В. Путинниң берген даалгаларын күседири-ниң хемчеглерин алып болган. Суг оруун шингээди алыры "Россияның транспорт системазын чаартыры" деп федералдыг программаның хөрөңгизинин күсели-биле боттандырап көрдүнүп турар. Элегестин эки шынарлыг хөмүр-дашын болгаш өске-даа үнелиг казымал байлактарын шингээди алырының техника-экономиктиг үндезинненин ажилдап кылып дугуржулгаларны чедип алган. Бо талазы-биле ажилдарны уламчылап турар.

Тываның экономиказын келир үеде хөгжүдеринге, чурттакчы чонунуң амыдыралын экижидеринге улуг салдарны чедирер республиканың 2010 чылга чедир социал-экономиканы сайзырадыр ТР-ниң күрүне концепциясында айткан хемчеглерни боттандырап кылып акша-төгери азы инвестициязын ажыглаарынче, ону дугуржуп, чугаалажып алырынче ТР-ниң Чазаа сөөлгү үеде кол кичээнге ийи угландырган. Хей акша-көпеектиг, өңчү-хөрөңгилег даштыкы-даа, чурт иштинде-даа инвесторларның (бүдүрүлгелер ээлеринин) кайы-бир девискээрниң хөгжүлденинге бодунуң акшазын кириеринин негелделери кончуг шыңгыраан. Ук девискээрге политикактиг болгаш социал турум байдалды эрге-чагырганың, ооң удуртукчунуң чон ортузунда кайы хире аталдарлыын кол барымдаалап көөрү болу берген. Бо негелдеге дүгжүр байдал амгы үеде Тывада тургустунган. Ону хей хөрөңгилег инвесторлар эскерип билген. Мооң ачызында Тываның Чазааның бай инвесторларның акша-хөрөңгизин республиканың экономиказын хөгжүдеринге кириерин чедип алып дээш чорудуп келген ажылы түнелдерлиг болган. Москвада "Делегейниң үлетпүр банкызы" хаагы акционер ниитилелиниң төлээлери бистиң республикага келгеш, бүгү байдалды ханы өөренип көрүп тургаш, Тываның экономиказын хөгжүдер херекке бодунуң хей түнүг акшазын кириштирер күзелдин илереткен.

Бо чылдың март 9-та 2002-2007 чылдарда саң-хөө экономиктиг кады ажилдажылга дугайында Чингине дугуржулгага ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак биле "Делегейниң үлетпүр банкызы" ажык акционер ниитилелиниң даргазы С.А. Веремеенко байырлыг байдалга ат салган. Ооң биле чергелештир аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн, транспортту, харылзааны, үлетпүр бүдүрүлгелерни хөгжүдер, республиканың үнелиг ка-

зымал байлактарын шингээди алып талазы-биле кады ажилдап кылып, боттандырап 14 төлевилелге ийи тала атты салган. Бо езулалга "Русский уголь" компаниязының составында кирип турар "Ростовуголь" акционер ниитилелиниң чингине директору С.И. Посыльный болгаш Россияның банк ажил-чорудулгазының, хөмүр-даш тывар адырның тускай эртемниглери киришкен.

Республиканың минерал-чиг эт курлавырлары азы казымал байлактары инвесторларның онза сонугураалы болдурган. Хамыктың мурнунда Тываның хөмүр-дашын шингээди алырынче кичээнге ийи угландырган. Ооң курлавыры баштайгы санап көрүүшкүннер езугаар алырга, Улуг-Хем бассейнинде 24 миллиард тонна чедип турар. Ооң үштүң ийи кезээ кокстуг хөмүр-даш. Тываның геология-шинчилел экспедициязы амгы үеде чедир 9 миллиард тонна кара алдының курлавырын шинчилээш, үш шахтаны ажилдаарына белеткээн. Элегестин кокстуг хөмүр-дашын шингээди алырының төлевилелин ажыктыг болгаш перспективтиг деп инвесторлар санаан. Чүге дээрге Россияның металлургия бүдүрүлгелеринге ындыг продукция чугула херектиг болу берген. Ынчангаш "Ростовуголь" акционер ниитилелиниң удуртукчузу баштаан бөлүк тускай эртемниглер чедип келгени ол.

Ростовтан келген тускай эртемниглер Тываның хөмүр-дашын онза эки шынарлыын, ооң чер иштинде ханы эвес чыдарын магадан. Бо кончуг үнелиг байлакты шингээди алыры-биле кады ажилдаар күзелдин илереткенер. Олар чүгле акша-көпеек талазы-биле дузалаар эвес, бедик мергезилдик, арга-дуржулгазы улуг кадрлар-биле республиканың хөмүр-даш казып тывар адырын хандырып болур аргалыын дыңнаткан. Элегестин чыл бүрүде 10 миллион тонна кокстуг хөмүр-дашты казып ап болурун тодараткан. "Каа-Хем" хөмүр-даш уургайы федералдыг күрүне бүдүрүлгезин акционер ниитилелинче шилчидерин, ооң техниктиг эде дериишкенин чорударына бюджет чээлинин бээринге магадылалды тургузарын инвесторлар өөренип көрүп турар.

Тываның казымал байлактарында алдын биче эвес рольду ойнаар. Ооң курлавырын баш бурунгаар санап көргени-биле алырга, 400 тонна чедип турар. Чингине дугуржулганың капсырылгазының протоколунун бир пунктузунда Октябрьның рудалыг алдынының шинчилел ажилдарын чорударын үлетпүр банкызы акшаландыраарын айткан.

Тываның бойдус-чиг эт курлавырларын ажыктыг ажыглаарына, тыва барааннарны, ооң иштинде кокстуг хөмүр-дашты Россияның болгаш даштыкы чурттарның рыноктарына чедиишкенин садып-сайгарарына транспорт системазын хөгжүдеринден улуу-биле хамааржыр. Ону кол кичээнге ийи, барымдаалап көргөш, кады ажилдажылганың протоколунда Кызыл —

Саян-Шушенск ГЭС-тиң аразында суг оруун шингээди алыры чугула деп санаан. Ол орук Сибирь биле Моолду, Кыдатты харылзаштырап. Ынчангаш Тыва Азияның болгаш Оожум океаның девискээринде сайзыраңгай чурттар-биле харылзажырының белдири азы төвү болу бээр. Республиканың экономиказын хөгжүдеринге ол улуг идигни, аргаларны бээр.

Тываның экономиказын моон

төлевилелдерни сонуграп, оларны кылырынга боттарының акша-төгериин кириштирер бодалдарын илереткенер.

Тыва Республиканың Чазааның, ооң Президентизи Чазак Баштыңы Ш.Д. Ооржактың республиканың экономиказын хөгжүдер херекке инвесторларның акша-хөрөңгизин кириштирер дээш чорудуп келген күженишкенин ажил-чорудулгазының баштайгы

соңгаар хөгжүдеринге, оон иштинде ажилдап кылдырган төлевилелдерни амыдыралга боттандыраарына амгы үениң сайзыраңгай харылзаа чепсек-херекселдери чокка болдунмас. Ону барымдаалап көргөш, Чингине дугуржулганың протоколунда үлетпүр банкызы "Тыва харылзаа информ" күрүне бүдүрүлгези-биле демнежип тургаш, хей янзы ажыглалдың (сотовый) болгаш космостуг харылзааның ачыдузанын чедирер бүдүрүлгени тударын өөренип көөр болган.

Оон аңгыда инвесторлар республиканың эт, дүк, алгыкеш чиг эди болбаазырадыр төлевилелдерни сонуграан. Кызылдың "Тыва эт" бүдүрүлгезинге эт консервазы кылырынга эттен кылган уруглар чемнериниң цегин, кондитер фабриказын тударына, пиво бүдүрүлгезин эгелээринге "Делегейниң үлетпүр банкызы" ниитилел киржин өөренип көөрүн талалар дугуржуп алган. Кызылга спирт заводун тудары көрдүнген, аңаа аржаан болгаш арыг ижер сугларны кудар шугумнарны тургузар. Инвесторлар өске-даа

түннелдери мындыг болуп, кады ажилдажылганың Чингине дугуржулгазына болгаш протоколдарга ат салдырган. Тыва бөгүнде улуг чаартылгаларның бүдүүзүнде туруп турар. Инвестиция төлевилелдерин амыдыралга боттандырап республиканың социал-экономиканың хөгжүлденин дүргедир, ооң Россияның өске девискээрлери болгаш федералдыг төп-биле кады ажилдажылгазын чаа чадаже көдүрер. "Делегейниң үлетпүр банкызы", "Русский уголь" ышкаш хей өңчү-хөрөңгилег Москваның инвесторлары Тываны сонуграп турар. Ол ышкаш федералдыг структуралар, оларның удуртукчулары мында база киржилгелиг, салдарлыг. Оларны РФ-тиң Президентизи В.В. Путин деткээн, чөпшээрелин бергени уjurдузалыг болуп турар. Бо бүгүде чурттуң шупту девискээрлеринин бир дески шапкын хөгжүлдиз чокта улуг Россияның чаңгыс эвин бьжыглаары болгаш катап чаарты тургузары, хөгжүдери болдунмас деп федералдыг төптүң ханы билишкенин илередип турар.

БАЗЫМ

бүдүүзүндө

Чингине дугуржулгага ат салган соонда "Делегейниң үлетпүр банкызы" ниитилелдин даргазы Сергей Алексеевич Веремеенкодан "Делгем Россияда хөй акша-төгөркти чарыгдап тургаш шингээдип алыр элбек байлактыг черлер эвээш эвес болгай, чүге Силер ыяап-ла Тываны шилип алдынар" деп айтырыгны журналистер салган.

— Кончуг чөптүг айтырыгны салдынар, ыңдыг девискээрлер Россияда хөйү шын. Тываның чүгле үнелиг казымал байлактары эвес, ооң кайгамчыктыг чараш бойдузу, Моол-биле кызыгаарлажып турары бистиң кичээңгейивисти хаара туда берген. Казымал байлак талазы-биле алырга, Ж-2 марканың кокстуг хөмүр-дажы, рудалыг алдыны, кобальтызы болгаш өске-даа үнелиг казымал байлактары бисти сонуургаткан.

Көдээ ажил-агый база-ла кичээңгейивисти хаара туткан. Мал республикада бар-дыр, дүк, алгы-кеш, эт болбаазырадыр бүдүрүлгелерни ажылталга киригеш, даштыкы чурттарга саарып болур аргаларны өөренип көрдүвүс. Оон аңгыда эң-не кол чүве — республикада политиктиг, социал байдал турум, күрүне эрге-чагыргазы күштүг, удуртукчунуң ат-алдары улуг. Шак мындыг таарымчалыг девискээрге инвестицияның хөй түннүг акшазын үндүрүп тургаш, ооң экономиказын хөгжүдүп болурунун бүтү аргалары, курлавырлары барын билдирис. Кызыгаарда күрүне күчүлүг бай, чону тодугдогаа чурттаар ужурулуг — деп, ол допчузу-биле харыылаан.

Чингине дугуржулгада болгаш протоколдарда айтыткан республиканың социал-экономиказын хөгжүдүрүнгө ужурулуг дээш ТР-ниң Чазаа болгаш Москваның үлетпүр банкызы тодаргай ажилдарны чорудуп турар. "Делегейниң үлетпүр банкызы" ниитилелдин директорлар чөвүлелиниң даргазы С.В.Пугачев биле ТР-ниң Чазаа Даргазы Ш.Д. Ооржак Кызылга 2002 чылдын апрель 12-де ужурашкан. Орта Чингине дугуржулгада айтыткан чүүлдерни күүседип эгелээринин талазы-биле чугаалашкан. Ужуражылга үезинде чедип алдынган дугуржулгаларны боттандыры-биле ТР-ниң Чазаа доктаалды хүлээп алган. Кызылга

спирт заводун тударының төлөвилелин кылып эгелээрин ында айтыткан. Моолдан эт садып алырының төлөвилелин күүседир хемчеглерни алырын ТР-ниң Чазаа Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.И.Лавриненкога дааскан.

ТР-ниң Чазаа Даргазы Ш.Д. Ооржак биле "Делегейниң үлетпүр банкызы" ниитилелдин даргазы С.А.Веремеенконун удуртулгазы-биле каттышкан чөвүлел хурал Москвага апрель 23-те болуп эрткен. Ооң хүлээп алган протокол шийтпиринде Кызылга спирт заводун, алгы-кеш фабриказын, эт консервазының бүдүрүлгезин тударының, Моолдун Убса-Нур аймаандан эт садып алырының болгаш өске-даа төлөвилелдерни боттандырып эгелээринин талазы-биле хемчеглерни айтыткан. Ол ышкаш Кызылга православ хүрээзинин, Тыва Республикага үлетпүр банкызы ниитилелдин ажилдаар албан

черин тударының талазы-биле айтырыгны көргөн. Бо хуралга төлөвилелдерниң чүгле чамдызының дугайында чугаалашкан. Республиканың үнелиг казымал байлактарын, Кызыл-Саян-Шушенск ГЭС аразының суг оруун шингээдип алыры ышкаш чугула төлөвилелдер бүгү-россия болгаш делегей ужурулуг болганы-биле оларны Россия Федерациязының Чазаа деңгелинде чугаалажып көөр, ыңчан чогуур шийтпирлерни хүлээп алыр. Суг оруун шингээдип алырының дугайында төлөвилелдин дугайында айтырыгны Россияның Транспорт яамызынга чоокку үеде чугаалажыры көрдүнгөн.

Кады ажилдажылга дугайында Чингине дугуржулгага бо чылдын март 9-та ат салганын үргүлчү-ле ТР-ниң Чазаа, ооң удуртулгазын кара туразында бактап чаңчыга берген, экономиктиг анализ кылып шыдавас, кыдыра бодалдыг "Риск информ" дээр оппозиция солуну Ш.Д.Ооржактың сонгулда мурнунда сонгучулар мегелээр дээр оплуг аргазы кылдыр хөйге чарлаан болгай. Ол чулчуруушкунда кандыг-даа үндезин чок, амьдырал-биле дүүшпес. ТР-ниң Чазааның инвестиция политиказы республиканың социал-экономиказын хөгжүдүрүнгө угланган, ону боттандырырының таарымчалыг байдалдары тургустунган. Бо дээрге РФ-тиң Президентизи В.В.Путин-биле ТР-ниң Чазааның удуртукчузу Ш.Д. Ооржактын 2001 чылдын сентябрыда ужуражылгазының үезинде чедип алган дугуржулгазының үре-түңнелидир. Республиканың моон сонгаар чечектелип сайзыраарына, чонунуң амьдыралын экижидеринге ол улуг рольду ойнаар дээрзинге идегеп болур.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: "Каа-Хем" хөмүр-даш разрезинде; Улуг-Хемни куду ыяш салдадып турары.

Партиялар болгаш шимчээшकिनер ЧОННУҢ СЕТКИЛ-ХӨӨНҮН БАРЫМДАЛААР

"Россияның чонунга, ооң бүтү хамаатыларына"
РФКП-ниң VIII пленумунун (ээлчөг чок)
КЫЙГЫРЫ

Бистер, коммунистер, Ада-чуртувуска таваржып келген кончуг берге үеде Силерге кыйгырыгы үндүрүп тур бис. Чугаа болза, каш-каш он чылдар бурунгаар бистиң чуртувустун болгаш чонувустун салым-чолунга хамааржы бээр айтырыг дугайында бооп турар.

2002 чылдын май 16-да Күрүне Думазының депутаттарының хөй кези Касьянов биле Грефтин чазааның кирип келгени "Көдээ ажил-агыйга ажылгаар черлерни садып-сайгарарының дугайында" хоойлу төлөвилелин бирги сайгарылгада хүлээп алган. Ол хоойлуга чүгле РФКП-ниң фракциязы биле Агроулетпүр бөлүү шийтпирли-биле удурланып бадлаан. Ындыг турбуже, Чазаа болгаш олигархтарга хамаарышкан солуннар, радио болгаш телевидение бистиң туржувусту кара өжөгээр ескертип, ол дугайында чүве ыттавазын оралдажып турар.

Бо хоойлунун төлөвилели күштүг апаар чүве болза, бистиң чонувуска чүү таваржы бээрил? Бистиң бүгү-ле черлеривисти даштыкы кижилер массалыгы биле садып алыр орукту ол хоойлу ажыдып бээр. Ол хоойлу Россияның хамаатыларының ажылгап турары ышкаш эргелерни даштыкы кижилерге берип турар. Эрткен чылын хүлээп алдынган Чер кодекзинин езугаар даштыкы кижилер Россияның хоорайларында черлерни база арга-арыгларны черлерни садып алыр эргени алган. Ам бистиң тараа тарыыр черлеривисче халдап эгелээнери ол. Чер садарының талазы-биле чарлаттынган кандыг-даа конкурса азы аукционга чурт иштининден каш катап күштүг даштыкы капитал тиилеп үне бээр дээрзи кымга-даа билдингир.

Өскелерин черин эжелеп алганының уржуунда болгулаан хан төгүүшкүнүг дайыннар, чөрүлдээ-маргылдаалар кижилер төрелгетениң төөгүзүңгө муңмуң катап болгулаан. Наполеонун, Гитлерниң күш-биле күш четпез чүүлдерин барыын чурттарын саң-хөө хөренгитенери ам Россиядан чийги-биле алыр дей бергеннер.

Даштыкы хөренгитенер Россияның чер ажылы чорударына ыңдыг-ла таарымчалыг эвес көдээ ажил-агый черлеринге тараа тарыыр дээш эвес, а чер иштинин казымал байлактарын — хөмүр-дажын, нефтин, газын, алдын-мөңгүнүн ажылгаар дээш чүткүдүп турары билдингир. Шак ыңдыг чазый-чилби хөренгитенерге бистер бистиң чонувустун эргелерин үрзэн кандыг-даа дугуржулгалар, улусчу-патриоттук күштер эрге-чагыргага келген соонда күш чок деп санаттынар дээрзин баш удур сагындырып тур бис.

Бо хоойлу дээрге тараачынарны массалыгы-биле чер чок

болдулар, оларны хөлечиктер болдулар дээр хоойлу-дур. Чуртувуска болган хуужудулга талазы-биле хайлыг-бак дуржулганы утпаан бис — хуужудулга соонда байыыр силер деп төөреттирип мегелеткен ажилчин чон боттарына алган ваучерлерин, акцияларын каш борбак көпеекке садыпканын билир бис. Ооң түңнелинде, бүтү ажилчиннарының фабрика-заводтар чок, ажил-даа чок, акша-шалың-даа чок артканнар.

Чазый-чилби хуужудукчу араатаннар ам көдээ кижилерге хуваап каан чер үлүг-хуузуңче халдап эгелээнер. Амгы үеде мөлдүк-калдык чурттап олар тараачынар, ат-алдарлыг хоочуннар ажи-төлүн өөредип, аарыгаржыын эмнедир дээш боттарына хамаарышкан чер үлүүн чийк өртөккө садар ужурга таваржырлар.

Бо хоойлу — чер хөренгитенеринге (латинфундистерге) делгем орукту ажыдып берип турар хоойлу-дур. Ында бир кижиге-ле кайы-даа райондан көдээ ажил-агый черинин 35 чедир хуузуң садып алыр эргени берип турар. Ынчап кээрге, ийи-үш хире мафияга бөлүктөр чүгле район азы область эвес, а бүдүн чуртту-даа садып аптар аргалыг апаар.

Көдээде механизатор, саанчы, башкы, эмчи-даа кижиде тараа тарыыр шөлдер, машина-техника садып алыр акша чок. Черин чидирип алгаш, Россия, ооң чону-даа бүгү-ле чүвезин оскунар.

Бо хоойлу — көдээниң болгаш хоорайларының чонунун бай-шыырак болгаш ады-түрөңгү деп улам ийи аңгы аңгыла-нырынга орукту ажыдып берип турар. Хоойлуда чер үлүүн натура-биле хуваап бээрин айтыткан кончуг улуг айылыды тургузуп турар. Бо дээрге көдээ чонунун ортузунга чер хунаашкаш, ханчининг месилдежишкүннерин үндүрүп болур айтырыг-дыр.

Россияның хамаатылары, көдээни сегидип алыры чүгле черни садып-саарарында эвес деп чүвени, силерге сагындырып, тайылбырлап тур бис. Маңаа кол чүве тараачын кижиге бүдүргөн продукциязын боду баш минир эргени бээринде болгаш ол кижиге күрүнениң талазындан боттук дузаны көргүскен турарын чедип алыры болур.

Бистер Кремльде болгаш чер-черде чазактардан дараазында айтырылганы салып турар бис: Совет Эвилелиниң үезинде ажылтал чок, курут чыдар черлер чүге турбааныл? Ельцин — Путинниң эрге-чагырга баштаанындан бээр эрткен 10 чылдарның дургузунда ажил-агыйларның бүтү категорияларында бүдүрүлгениң ниити хемчээли чүге 43 хуу кудулааныл? Тараа бүдүреринин хемчээли 30 млн. тоннага, эт болгаш сүттүң хемчээли барык 2 катап эвээжээни дээш кым харысалганы чүктээрил? Көдээде машина-техниканың эвээжээни, чаа техника

садып алыр арга чок апарганы дээш кым буруулугул? Көдээ чонун чартык кези амьдырап чурттаар арга чок апарганы дээш кым буруулугул?

Бистер, коммунистер, тараачынар боттарының черинин езулуг ээлери болзун, ажылгап турар черин үр хуусаада арендап алыр эргелиг болзун дээш туржуп турар бис.

Бистер, дачалыг болгаш огород участоктарлыг хамаатылар, ол черлерин коштуу-биле эргелеп-башкаар, садып-саарар эргезин ажылгазын дээш туржуп турар бис.

Бистер күрүнениң талазындан көдээниң негелде-херегелелинче бирги чергелиг кичээңгейи салзын, социал-экономикиг айтырылганын, чуртталга, орук болгаш мелиорация тудуларын шийтпирлээринге четчир санныг дузаны көргүссүн дээш туржуп турар бис.

Ындыг болзажок, бо бүтү ам дээрзинде Россияның эрге-чагыргазында каш санныг олигархтар олуруп турда чедип алдынас. Олар чурттуң артып калган национал байлаан — казымал байлаан, бүдүрүлгелерин, черин холга алыр дээш чүткүп турарлар.

Бо бүтү ам дээрзинде Россия даштыкы күрүнелер мурнунга сөгүрүп, делегей чергелиг компанияларга ажыктыг хоойлуларны хүлээп ап турда чедип алдынас.

Чуртту моон сонгаар-даа хоозурадып үптээрин кым доктаадып шыдаарыл?

Россияның кара хөргүнүг черлерин даштыкы кижилерниң садып алыр дей бергенниге кым удур туржуп шыдаарыл?

Аңаа удур чүгле чон боду, ооң күзөл-соруу, эрес-дидим чоруу туржуп шыдаар.

Шак-ла ыңчангаш бистер, коммунистер, Агроулетпүр эвилели-биле кады көдээ ажил-агыйның ажылгал черлерин садып-саарар айтырыг талазы-биле ниити национал референдумну эрттирерин саналдап турар бис. Ол референдумну эрттиреринге херектиг ийи миллион хол үжүүн чыып алырынга дузалажырыңарны силерни кыйгырып тур бис, Россияның хамаатылары!

Силер бистиң үнүвүстү дыңнай бээр боор силер дээрзинге бүзүредивис. Чугаа болза Россияның чүгле бо хүннерде чурттап турар кижилеринин салым-чолунун эвес, а оларның ажи-төлүнүн болгаш оларның уруг-дарыының салым-чолунун дугайында бооп турар.

Россияның черин даштыкыларга садарына шыңгыы удур туржуул!

Тараачынарны чер чокка арттырбаалыңар!

Көдээге дарлакчы аңгы — помещиктерни катап тургузарынче угланган хоойлуну эрттирбээлиңер!

Кремльде болгаш чер-черде эрге-чагыргалар миллион-миллион тараачынарның, чурттуң бүтү чонунун үнүн, сеткил-хөөнүн барымдалап көөр ужурулуг!

«МАСТЕР»

Подвалдан эгелээн садыг

— Кызылда «Мастер» дээр магазинни кым чогааткан чүвөл?
— деп, эрткен-дүшкен улус удур-дедир бо-ла айтыржырлар.
— Эдуард Даш-оолду таньыр силер бе?
— Ийе, ийе, таньыр бис. Ооң кырган-ачазы Наксыл Кызыл-

га хоочун садыг ажылдакчызы чораан кижжи дээр-ле болгай.
— Шынап-ла, ховар диген оолдарывыстың бирээзи-дир.
Эки эгелээшкенини кижжи дугайында чугаа-соот оон-даа
ыңай хөрлээлеп баар...

Канчап-чооп-даа тургаш, садыг ажыдып алыр дээш Эдуард Даш-оолович хөй аал ишти чурттаар беш каът бажыңның бир талазында подвалын барып көргөн. Чер иштинде ээн кара өрээлдер. Борбак башты бодандырап ужурга таварышкан. Чугаалажып келирге, чорук чогуур хире болган. Эрес-шооаа Эдик-даа чүү боор, чер иштинде ээн калган өрээлдерин эде кылыры-биле бодунуң чоок кижилерин эвилелдээн. Хүүректер, носилкалар, мастероктар, цемент, дой, сай-даа херек апарган. Чер иштинде тудуун көнгүс чаазы-биле кылыры негеттиниң келген. Дугуржулга болган соонда, тура дүшпес Эдуард дунмалары-биле малгаштап дескилээш, туң дег аккыр кылдыр чугайлапканнар. Электри-сайгылгааннарын улаштыр немей кирипкеннер. Эдуардтын эштери, дунмалары эр хейлер болган.

«Мастер» деп адап алган магазинниң делгирилери кыла каапканнар. Ээн турган караңгы черлер аян кирген. Шынап-ла, маңаа садыглап болур. Эдуард Даш-оолович дунмаларыңа өөрүшкүзүн илереткен. Оолдар баштайгы дээрэзинде эш-өөрүнүң эккелгени аар-саар барааннары садып эгелээнер.

Демир-дес аймаандан кылган барааннары ам-на эккеп, делгеп эгелээнер. Ажыл-агый барааннары-дыр. Кадаглар, ызырар-кыскаштар, шоочалар, лампалар, оон-даа еске электри барааннарын улус хөлчөк алыр болган. Ооң мурнунда чылдарда Кызылдың төвүнге ыңдыг чугула дээн ажыл-агый кылырыңа хереглээр барааннар турган эвес. Өрү хавак кырында тудуг материалдары садар садыг бар. Ынаар чедери ыңдыг-ла белен эвес. Садыгны тургускан оолдар бо бүгүнү өөренип көргөш, Саян артындан херек барааннары чагыдып ап, боттары-даа эккеп турганнар.

Чоорту сегереп, балдыр дыңзаан «Мастер» аттыг магазин хери базымнары кылып кирипкен. Подвал чер иштинден магазин үндүр чүткээн. Мурнунда сурагжып турган «Муң яңы үүрмек барааннар» деп бедик хүндүктелге четкеш, буступ дүшкен магазинниң бир ужунда ээн-куруг талазын чаартып кылгаш, барааннарын аңаа садып эгелээн.

Чоорту тудуг материалдарын эккеп садып эгелээн. Амьдырал, ажыл-иш чаңгыс черге турбас. Өскерлип, чаарттынар. Бурунгаарлаар.

Садыгжы кижиниң сорулгазы — чонну таарымчалыг барааннар-биле хандырып тургаш, арыг орулганы кирип алыры. Ынчангаш Эдуард Даш-ооловичге бүзүрелдиг дузалакчы болгаш идегелдиг эш болур экономистер, юристер дээш, оон еске-даа мергежилдерниң тускай эртемниглери херек болу берген. Эки

садыглаарыңа санакчылар, бухгалтерлер-даа чугула херек болгай. Садыг ажылыңа быжыг туруштуг, бот-харысгалыглар, корум-чурумнуг кижилер, оралакчылар, дузалакчылар херек апарган. Светлана, Орландажы Ондарлар, Борис Иргит, Вадим Лодай-оол болгаш өске-даа аныктар садыгны улам делгемчидип, сайырадырыңа улуг дузаны чедиргеннер. Барааннары чыскаар, чараштыр, көрүштүг кылдыр салыр, чаа салбырлар ажыдарыңа дуржулгалыг сайгарлыкчы Мира Делгерова Наксыл дузалап турар. Арткан оралакчылар база аңгы-аңгы даалгаларлыг.

Садыгның ийи талазында коъш өрээлдерни база ээлеп алганнар. Садыг-саарылганың ачызы ыңдыг күштүг. Оларның бирээзинде холодильниктер, электри барааннары, хөгжүм херекселдери. Бо өрээлге мурнунда идиктер септээр мастерская турган. Ооң шалазын, иштин эде кылганын садып алыкчы магадаар.

База бир талазының коъш өрээлиниң иштин-даштын олар чаартыпкан. «Айболит» дээр магазинни ында ажытканнар. Ол «Айболитти» садыгжызы Татьяна Досунмааевна мал эмнээр яңы-бүрү эмнерни, ыттар, диистер дээш, еске-даа дириг амьтаннар чөмгөрер чөмнерни, ыттарга чуларларны, баглаар илчирбелерни, чугула барааннары делгеп садыглап турар. Кожууннарда, суурларда, ажыл-агыйларда мал эмчилери бо «Айболитке» кээп, мал эмнээринге чугула херектиг эмнерни садып ап турарлар.

«Мастер» садыг ажыттынганындан бээр сес чыл четкен. Бо дээрге бүгү Тывага ачы-дузасы улуг садыг деп улус үнелеп турар. Кызылдың Даштыг-Хавакта «Юрта» садыгны база бир салбыр кылдыр эде дерээш, ажыткан. Ында Санчай Марьяна, ооң эштери бараан садарын үзүктелдирбейн, ажылдап турарлар. «Мастерниң» ажылдакчылары улам бурунгаарлааннар. Арга-мергежил база улам немешкен. Ангара кудумчузунда чаа магазини шалыпчы садыгжы Чодураа Лодай-оол удуртуп эгелээн. «Мастерниң» барааннары ында хөй-ле делгеттинген. Бажың-балгат шалазын шывар кылыглар шупту ында.

Бо-ла бүгү демдеглээн садыгларывыстан садып алыкчылар черле үзүлбес. Бараан сөөрткен машиналар аар чүктери улаштыр-ла эккеп-ле турар. Хереглээн садып алыкчылар дораан-на арылдыра-ла бээр. Чамдык барааннары улуг хоорайларда заводтардан барып алырлар. Дугуржулгалар дорт чардынган.

Эдуард Даш-оолович садыг-саарылганы улам-на хөгжүдеринге идиг кылдыр эртем-билиин доктаамал бедидип чоруур. Ол

буступ дүшкен улуг складтын бажыңын чарлал езугаар садып алган. Танды ховулары дег делгемшөлээн ооң өрээлдерин эде кылгаш, «Мастерниң» бажың иштинде дериг-херекселдерин кылыр цехтерни ажыткан. Ооң эжиниң кырында «Салон» деп бижээн. Бо чаа бүдүрүлгениң мурнунда кудумчулап автобустар маңнавайн турарындан садып алыкчыларның ынаар дүрген чедери болдунмайн баар таварылгалар бар. Ону чедип алыр дээш база-ла чогаадкчы бодалдарлыг ажылдап турар.

Бажың-балгат херекселдерин эптеп, чазап, кырбалап, тудуштуруп кылыр «Салонда» чоруп тур бис. Мында база-ла аныктар. Валерий Бадыевич Каажын шеверлерге бисти таньштырып чор. Тырыкылаар станокта оолдун адын Валерий Оюн дидир. Калбак ыштың кыдын кырбалаар станокту Виктор Чооду башкарып тур. Дужунда өрүмнээр станокту Ондар Даш-Демир ажылдадыпты. Чараштыр хээлей кестирер дерилгениң бажын билир кижжи Руслан Салчак. Бо-ла делгем цехтерде ажыл-иштин шуптузун механистаан. Ажыл-агый ыңчангаш бир яңы, онзагай. Диваннар, оруннар кылыр оолдар, уругларны адавакка кайын боор. Олар дээрге, Салчак Аяс, Василий Монгуш, Алена Монгуш-ла болгай. Дизайнер-чурукчуну Радик Монгуш дээр. Эт-херекселдер дүрүзүн чурраан олур. Цехтерде бригадир Чагар-оол Дордум. Кымның чүнү кылып турарын шуптузун айтып берди. Ооң-биле чугаалажып, чагыглар кылыр болзунарза, 4-18-68 телефонче долгаар.

Садып алган херек чүүлдерин бажыңа чедирип берип турарлар. Магалыг-ла садыг. Бажыңнарга, албан черлеринге баргаш, чүү херегин хемчээп алгаш, кыла шаап, чедирип бээрлер. Бо салонда дүне ажылдаар ээлчег база бар. Салоннуң садыгжызы Хүлер Делгерова Кууларның ажылының айлалашкаан. Алган барааннарын улус чүдүрүп алгаш чоруп-ла турар.

Сурагжып бар чоруур «Мастерниң» ажылчын оолдар, кыстарының саны бо хүннерде 160 четкен. Ажыл-агыйжы, саарлыкчы «Мастер» садыг 160 ажыг санның ажылдаар турушту аныктарга ажылының хемчээлиниң өскени-биле белегкеп бергендир. Кызылда ол хире хөй ажылдаар черни чогум кайы бүдүрүлгө белегкеп, ажыдып бергенил? Алгы тоннар кылыр улуг хемчээлдиг фабрика-даа «Мастер» садыгныңа деңнежип шыдавастан.

«Мастер» садыгның бурунгаарлаашкынарын моон ыңай-даа уламчылаар. Буурап дүшкен алгы заводунуң бажың-балгадын база макталдыг «Мастер» садып апкан-на болгай. Ооң конторазында ол садыгның анык ажыл-

Подвалдан депшип үнген «Мастерге» бараал, сарыым. Байлакшылдыг садыг дээр-дир, Бажыңывыс каастап шимээр Барааннардан көрээл, эжим. Кежээликтей, имиртиңде Херелдендир чырып келир

Хемнер, сыннар чуруп каан дег, Кедергей-даа чараш хээлиг Хевистерни делгеп каан-дыр. Барың чүктен, чөөн чүктен Маңаа келген аалчы чон «Мастер» дээр садыгыстың Барааннарын магадаар-дыр. Мактаарлар-дыр, деткирилдер-дир. Улуг-биччи улустарның Удуур орну база ында. Улуг тыныш чоор сен, эжим. Чедир кылбаан бажың кылыр Цемент-даа ында дээр-дир. Ондар ОХЕМЧИК.

Чогаалчы болгаш үе СӨСТҮҢ УЛУГ БАЙЫРЛАЛЫ

Эрткен неделяда, июньнун 20-22 хүннеринде, Кызылга Сибирь регионунун анык чогаалчыларының семинары болуп эрткен. Баштайгы хүнде-ле Новосибирск хоорайдан "Сибирские огни" сеткүүлдүн кол редактору Владимир Берязев база шүлүкчү Вячеслав Мисайлов олар Тывага чедип келгенер. Олардан аңгыда Хакасияның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Галина Казачинова кежигүнге кириерин сүмелеп ийи херээжен чогаалчыларын эдертип алгаш чедип келген. Далчыларын Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Черлиг-оол Куулар болгаш өске-даа чогаалчыларывыс ак кадак-биле, чылыг, чымчак сөстөр-биле өөрүп уткаан.

Чамдык чөптүг чылдагаан-нарның уржундан Шориянын, Алтайның төлээлери кээп шыда-вайн барган, ынчалза-даа Тывага бо хүннерде черле келирин дын-наткан болган. Семинарга бистиң кожууннарда чурттап, ажылдап чоруур чогаалчыларывыс шупту чыгылып кээп, идепкейли-биле киришкен.

Аалчыларга байыр чедирип чүве чугаалааш, Тываның Улустун чогаалчызы, делегейиниң дириг эргинези аттың эдилекчизи М.Б.Кенин-Лопсан мынча дээн:

— Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 60 чыл оюнун бүдүү-зүнде мындыг семинарны эртти-рип турары аажок улуг ужур-уткалыг болушкун-дур. Ынчангаш келген аалчыларга изиг байырымны чедирдим. Тыва чуртунун чогаалчылары, эртемденер, журналистер! Сөстүң улуг байырлалы болуп бо семинарга киржиң келгениңер дээш өөрүп тур мен.

Тыва дээрге, чүгле эң-не арыг хемнер, сугларның, арыг агаар-ның чурту эвес, а эң-не чараш, чечен-мерген тыва дылдыг чон-нун чурту. Тыва — ала-чайгаар төртүтүнөр шүлүктөрүн чуртудур. Тыва — бурунгу аас чогаал-ның болгаш тоолчургу чугаал-ларның чурту. Бистер чер-чуртка, оран-тандыга чалбарыыр чаңчылдыг чон бис. Хамнар алгыштары дээрге эң-не бурунгу шүлүктөр ол-дур. Аас чогаалдың бурунгу хевирлери чоннун мээ-медерелинде сиңип калган. Тыва — хамнаашкынын эртинези дээрзин Америка ажыткан болгай. АКШ-та Тываны аажок эки билер, өөренип турар. Мен аңаа чеде бээримге, бистин алдарлыг, улуг эртемденивис Шулуу Чыргал-оолович Сатты "Кадык кандыгы? Эки чурттап чоруур боор аа?" деп айтырлар кайы хөй. Тываны ат-сурагылыг хөмейжилеривис, сыгытчыларывыс делегейге алдаржыдып келген. Эне-Сай — бистин культуравыстың дөзү-дүр (эпицентр).

Аалчыларны байырлыгы-биле уткаан соонда, семинар бодунун ажылын эгелээн. Баштайында Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнче кириерин дилээн билдиришикин киригенерниң аразында шүлүкчүлөр-ниң ажылдарын сайгарып кирипкен.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Ч.Ч.Куулар сөс алгаш, тыва чогаалдың бөгүнгү байдалын кысказы-биле таныштырган. Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери 22 кижиге бар. Оларның хар-назынын алгаш көөр болза, 39-тан 77 хар чедир назылыглар болуп турарын дыннатты. Ынчангаш эвилелди анык кижилер-биле, анык күш-биле күштелдирери чугулазын демдеглээн. Мындыг улуг ужур-уткалыг семинарны эрттиреринге улуг дуза, деткимчени көргүскен Тываның Культура болгаш национал херектер талазы-биле яамызынга өөрүп четтиргенин ол илерет-

кен. Ийи хүн үргүлчүлээн чогаал сайгарылгазының түңнелинде комиссия кежигүннери Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнге 16 кижини сүмелээн. Аңаа хамаарышкан бүгү документилерни болгаш чогаалдарның сайгарылгазының түңнелдерин, рекомендация берген чогаалчыларның үнелелдерин дөгerezин кошкаш, Москваже чорудар болган. Аңаа база чогаалдарның сайгарылгазы, кежигүнге кирип алыксааннарның шилилгези болуп. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 60 чыл оюнун бүдүүзүнде база мындыг бедик регионалдыг ужур-уткалыг семинарның шийтпири шилитинген чогаалчыларның Россияның ЧЭ кежигүнүнге хүлээп алырынга улуг идиг болуп боор дээрзинге семинарның организа-кчылары-даа, киржикчилери-даа бүзүрөп турар.

Чогум кымнарның чогаалдары бедик үнелелди бо семинарга алганыл дээрзи номчукчуларга солун боор. Ол дээрге шүлүкчүлөр: Игорь Иргит, Алексей Бегзин-оол, Сылдыс Донгак, Меңги Ооржак, Роман Лудуп олар-дыр. Очулга талазы-биле Эмма Цаллагова, Саяна Өндүр, Вячеслав Бузыкаев оларны эки деп үнелээн. Проза чогаалы бижип чоруурлардан Чечен Ирбижей, Октябрь Тун-оол, Чочагар Чотпун-оол, Алиса Кыласова (шии чогаалы), Татьяна Майнагашева (орус дылдан хакас дылче очулга) оларны кежигүнче сүмелээн.

Түңнел хуралга аалчывыс Владимир Алексеевич Берязев мынча дээн: — "Сибирские огни" сеткүүл Тыва-биле шагда-ла харылзакшып келген, моон сонгаар-даа уламчылаар. Орукка чоруп ора, тыва литератураның генийи Антон Үржааның, шүлүкчүлөр Сайлыкмаа Комбунун, Мария Күжүгеттин шүлүктөрүн очулдуруп чордувус. Тыва талантылар-биле байлак-тыр. Бо баргаш база Тывага тураскааткан арынны белеткээр бис.

Күштүг, чоргаар Енисейниң эгези — Каа-Хем биле Би-Хемниң каттышкан ыдык черинге төртүтүнген шүлүктөрүн аалчы Станислав Михайлов чогаалчы өөрүнге сеткил хайнышкынын номчуп берген.

Тываның Алдан-маадырлар аттыг музейин, хөгжүм-шии театрын олар сонургаан. "Кым сен, Субедей Маадыр?" деп шиини көрген. Владимир Берязевтин "Чиңгис-Хааның тугу" деп шүлүглелин тыва дылче очулду-рар дугайында дугуржулганы кылган. Владимир Берязев тыва хомусту сонургаар болгаш ону садып алгаш, семинарның киржикчилеринге ойнап бээрге, аажок сонургадывыс.

Семинарның киржикчилери түңнелинде Дус-Хөлге барып дыштанганнар. Ооң соонда хоорай кыдыында тип каан өглерге оюн-тоглаа уламчылаан.

Светлана БАЛЧЫР.

Николай КУУЛАР АННААШКЫН СООНДА БОЛЧАГ

Чечен чугаа

(Уланчызы. Эгези № 70 "Шында").

Уругнун хылыжы хажызынче кээп ушкан хаван хөрээнде, ушта тыртар чай чок хире, а чыда сыйлып калган, согуннарлыг саадаа дем-не куруглаан. "Чүү-даа болур болза, болзун" кылдыр бодап, анаа-ла турупкан. Ады дүвүренчиг киштегилээн. Бо бүгүнү ырактаң хайгаарап турган Урандай хөнгү када доктаай дүшкөш, кадыг кара чазының демир баштыг согунун шипшип-шипшип тырткаш, адып үндүрүпкен. Уругта ийи, үш базым четпейн чыда, олчазын хунаан кижиниң боскунче шураарынга белен турган ирбиш хенертен андарлып кээп дүшкөш, даван-нары даштыг черге дырбанайны берген. Кайгап турар эвес, ындазында шийтпирлиг уруг, ол дораан оңгарылып, хылыжын ап алгаш, аңның тынып үзүп каан. Дап берген аайы-биле ийикпе азы хөлзеп дүвүрээнинден чүве ийикпе, Аялзы олура дүшкөш, дораан туруп кээп шыдавайн барган. Халдып келген оол аваангыр дүже халааш, уругже холун сунган: ооң чоон салааларлыг кадыг аспаанга уругнун чыда, хылыш эвин билер-даа бол, чаянындан чинге, чымчаксымаар салааларлыг холу чидир шымны берген. Ол өйде ийи аныктың көрүштери уткужуп, кезек када агаарга үскүлөшкен дег болган. Чөже-даа чоргаар, хүндүге өөрөнгөн болза, уруг карактарын баштай чайлаткан. Оларның таныжылгазы ынчаар эгелээн.

Беш хонганда чик элчилер келген херээн каганның шийтпирлээн хире-черге-биле бүдүрүп, дедир эзпкеннер. Олар чүгле боттары хевээр эвес, а чус шаа сангыг хакас шериг эдеринчилиг чанар аларган. Ол дээрге кыргыс каган-биле кады уйгурларга удур эвилелдиг демисежир бооп дугурушканының барымдаазы база чиктерни деткип, азык тура халышкынче көдүрер сорулгалыг хакас шапкынче, шериг бөлүктөрүн башкылыг болган.

Каттышкан бөлүк Көгмен сынын колдуу ажып, чер-чуртунче кирер бетинде ажар ужурлуу сөөлгү улуг артче үнүп келгенде, Сайды баштыңчы орук дургаар, аксын адан тепкен дег, бук дивээн, Урандай дунмазынга кожоланды чортуп келгеш, шыңгы хөөнүгү мынча дээн: "Мени дыңна, эр кижиге сен, хүлүк-түр сен, мени салгап, солуур, төрөл бөлүүвүстүң келир үеде байы-дыр сен. Демги уруг дугайында муңгаргай бодалдарыңны сеткил-хөңнүңден уштуп октавыт. Адаан-мөөрей, адыг-чарыш, амыдыраар, хостуг чурттаар эрге-шөлээ дээш демисел дугайында бода. Каганда чүү деп бодаар сен, чаңгыс кызын канчаарга-даа сенээ берип өлбөс. Бис дээрге уйгурларга аштыргаш, дуза дилеп четкен, Ажының деңнелинде куду деңнелде турар улус-тур бис. Бөгүндө байдальгысы ындыг-дыр. Оода-ла Алакетбегниң уруун кудалаар болзувусса, бээри чадавас, ооң иези соян уктуг, алыс биске төрөл кадай болбазыкпе. Ажы-каганның сагыжы талыгыр, оон бисти деткип турары база анаа эвес, ужурлуг: Ол бодунун чуртунун хили-кызыгаарын Успа-Хөлдүң ындынче, Орхон хем унунче алгыдыр көжүрүп алып, табгачылар-биле дорт харылзаа тудар сагыштыг кижиге-дир. А бисти ол херек өйүндө ажыглааш, соң-даар-

та албаты-кыштымнары кылып алза хөңнү. Бодалдыг, бодамчалыг-ла болуп көрээли, Урандай".

Дунмазы ынчан Сайдыже дорт көргөш, хары орнунга хылыжынын тудазын быжыг туткаш: "Билдим, акым" — деп каан. Чугаа ынчаар доозулган. Ынчалза-даа анык эрнин холдары Аялзының ээлгир, чымчак салааларының чылынын сактып, ооң эмдик чүрээ кыстың чиге көрүп чоруй чивеш кылынган кара карактарының дүлгээзинниг одунга буруладыр хып чоруурун акызы кайын билген деп! Ол аразында соок хат сырыннап, айттар арт кырынче чүткүп үнүп келген. Ам чүгле чанар, Кемчик шынаазы кайы сен дээш тутсуп бадьптар ол-ла!...

Урандай биле Аялзы аңнаашкын соонда база бир, улус чок черге иелээ ужурашкан. Олар бүдүү дужарын кызытса-даа, ону ийи таланың хайгаараачал, эскериичел карактары чандыр көрбөөн болган. Сайдының-даа дунмазын сургап чоруур ужуру ында. Ол черле серемчилиг, чус каралыг, бажы каткан эр болгаш, ол ужуражылга дугайында билип апкаш, Урандайның карактарын ажыдып, херек кырында бар байдалды тайылбырлаар ужурга таварышкан. "Хуваазын-чайыразын, Ажы-каган-биле кудалажыр харык-шинээвис кайдал, дора көрдүрер дээн эвес. Чаңгыс ужурал ынчал-мынчал тургаш, удаажырап, утундура бээр. Мээң дунмаам өске уругдан ап-ла алгай. Азы туматтарның, азы сояннарның, чок-ла болза иргиттернин чараш кыстары төнгөн эвес, көрүп, шилип тургаш, кайы-бирээзин таарыштыр кудалап бээрдир, шынап-даа болза, эр кижиге ачы-үрелиг боор болгай, мен чоп ол дугайында ооң мурнунда бодаван мелегей боор мен..." — деп, Сайды демги чугааны төндүргөш, эргилдир боданып бар чыткан.

А каганга ужурал дугайында дыңнадырга, аажок чөпсүмээзин илередип, "Уруумну өске турлаамче ам бо дораан чорудунар, чик эр-биле ам черле ужураштырбанар" деп чарлык болган. Ажы уруунга хамаарыштыр каракка көстүр сыннарны ажыр, хемнерни кежилдир, оларның ындында Улуг Ховунун безин өске ужунче ужуруп талыйган сагышты дээрзин кым билгенил аан. Уйгурларны басып, эл-күрүнезиниң кызыгаарын шуут-ла Тан күрүнеге чедиргеш, ол күчү-күштүг, эндерик хөй чурттакчылыг күрүнеи эжелээр суг дугайында хоозун сеткил сеткевейин, ооң-биле эл-хол болуп, элчиннер солчурун, кайы-бирээзинге шаптык катпайн, тус-тузунда эжелеп чагырар черлерин, чурттарын, куданыр аймак-чоннарын канчаар хуваажырын дугурушкаш, бодунун эл-күрүнезин Кыдаттын талазындан ден эргелиг кылдыр хүлээп көөрүн чедип аарын бодап, сагыжы саргып чораан каган иргин. Кыдаттар-биле харылзакчырының бир эптиг аргазы уруунда дээрзин ол шагда-ла бодаан. Ону элчиннер-биле кады айткаргаш, табгач төрениң тажыларының кайы-бирээзинге кадай кылдыр бээри — Ажы-каганның чоокку улуг сорулгазы ол. А харызынга ол төрениң хөй санын дангына кыстарының бирээзин бодунга азы олгунга кадай кылдыр алырын кордап чораан. (Канчап черле кыдат дангына кадаланган Моюн-чурдан Ажы-каган дора болур ужурлугул?) Ынчангаш

Аялзыже өске кымны-даа чоокшулатпас, кандыг-даа эр кижини аңаа дээртпес! А бо анык дайынчы чиктерниң бег уктуг кижизи-даа болза, ооң уруунга канчап деннежирил?! "Хорадаванымда, ол өөдежок чик элчинниң бөртүг бажын бергү-биле кады кестирип кааптаанымда, дүрген-не карак ажыт чана берзин, аайлап чогудар улуг үлө-херээмниң кезик-чамдызын, бөдү безин билбейн, чогуруп кылышсын, ынчалза-даа мээң уруумга хамаарылгалыг эчис сорулгамга шаптык кадып семезезин!"

Урандай ол бүгүнү даап безин бодаар харыктыг эвес, ала-чайгаар-ла, анык-чалыг сеткилинден демги кысты сонургай берген. Көрүштер-ле хамыкты хайындырып эгелээн болгай. А дылдажып-сооттажыры оларга улуг шаптык катпаан, чайлыг билчип алыр болганнар. Хаван биле ирбишти даялаан соонда, чүгле каш сөс солчуп, ат-сывын айтыржып четтиккеннер. Ооң соонда дораан-на девидээн-кавыдаан аңчылар, каганның таңныыл шериглери халдып келгеш, үзе кирип каапканнар. Ынчалза-даа оол дидимненип, "шивээге баргаш, кежээ ужурашсывысса кандыгы?" — деп айтырарга, уруг билдирер-билдирбес хүлүмзүрээш, оожум, тода: "Шолбан сылдыс үнүп кээр-ге, кол хаалга дужунда тей артында аргага турар мен" — деп харышпаан.

Ийи чалыгы, шынап-ла, аңаа ужурашкан, айт-хөлге чокка, чадаг чылбыртып үнгөш, дугурушкан черге тыпчып ап, айдын дүне арыннары чазылып, удур-дедир көржүп алгаш, хостуг, сула чугаалашканнар. Уругта база чик оол таарышкан, оон башка бо ужурал кайын болур деп. Эл-күрүне баштыңчызының уруу өскелерден ылгалдыг аажы-чангыг, кайы-хамаанчок эвес, үлөгерлиг бүдүштүг болурун боду-даа бодап, кижизидикчи башкылардан-даа дыңнап шаг болган-даа болза, ол кежээ шуут элдеп: бир дугаар көрүп турары, ам артында өске сөөк оол-биле болчаг (баштайгы болчагы оон ыңай канчаар адаарыл!) кылып алган! Ынчалза-даа сеткилинге дем чаа тывылган хөнгө иудураны хары чок болган.

Оолда-даа, кыста-даа бодун бүрүнү-биле баш билиптер, кара туразында чаңнаптар арга бар эвес, ужурал-болчаг кыска болуп, ийи шай хайындырым хире-ле үе үргүлчүлээн. Чарлык тура, оол чаа чазылган ай чечээниң коңгураалыг бажын уругта тудушкаш, ийиги удаа ооң чымчак салааларын суйбап, бичи када эргелеткен. Чанлык сопканзыг күштүг сорунза база катап ийи ботту хөлзедип, сөөлгү катап ыдыг чок чиге көргөн карактар хөйну сөглөп турган! Келир үеде чүү боорун кым-даа билбес, чүгле бүдүү идегел-ле: кудай-дээрниң, Умай бурган-иениң авырал-хайы-разы-биле бүгү чүве аайлажып, салым-чолдар коштунчу бээрин канчап билер дээн идегел-ле сеткилдерни чырыдып, чылыдып, моон сонгаар уламчылаар чуртталганың оруун айтыр сылдыс ышкаш херелденип арткан...

Чер-чуртка, Кем унунга келген соонда, үр-даа болбаанда, уйгурларга удур бүдүү өөскүп орган демисел ажы-биле көдүрлүп үнгөн. Кезек аймактар күжүн кадып, дугурушкаш, Чаа-Хөлде уйгур шеригниң быжыглаттынган турлаанче халдааннар.

(Уланчылыг).

Арылаашкын

“ЫДЫК ТЫВАМ”

Танды Тываның бойдус байлааның төтөгелетинип, чонунуң сагыш-сеткилиниң хоозурап батканының дугайын сайгарып чугаалашкаш, үндезин чонунуң чаагай дээн езу-чаңчылдарын өөренип, бойдус-биле аяннашкак, чогаадыкчы угаан-медерелдиг, чүнү-даа кылып билер, келир үениң кижизин бар-ла шаа-биле деткип хевирлээр, келир үеде Ыдыктыг Тываның өзээ болур, Тыва Республиканың девискээринин төвүнде турар, Танды кожуунда Бай-Хаак суурнуң чанында Уургайлыг аржааның Ыдыктыг Тываның бирги точказы кылып сорулгалыг бөдүүн чонунуң үндезилээни-биле **2002 чылдын июль 5-те, Бурган хүнүнде**, Тываның Камбы-лама эргелелиниң болгаш Тыва Республикада Бойдус курлавыр комитетинин башталгазы-биле Уургайлыг аржаанының арылаашкыны болур. Анаа бүгү

Тываның чүдүлгелиг-даа, чүдүлге чок-даа бурунгаар үзел-бодалдыг, янзы-бүрү аймак-сөөк чону киржип келир эргелиг.

Аңаа Лама башкыларның ыдыктыг номнал-мөргүлү болгаш “Ыдык Тывам” деп темалыг чаңгыстың ырларынга бот-тывынгыр ыраажылар аразынга ыры-хөгжүмнүг мөөрей болур.

Ырларның сестери бойдус болгаш Ыдыктыг Тываны алгап-мактаан, чаагай амыдыралче чүткээн, бедик уткашынарлыг турар ужурлуг. Мөөрейниң киржикчилери бодунуң нациязының национал хевин кедер болгаш ырларының үделгезинге дириг хөгжүм турары онзагай.

“Ыдык Тывам” деп ыры-хөгжүмнүг мөөрейниң тиилекчилерин: **1-ги чери** — 3 муң, **2-ги чери** — 2 муң, **3-кү чери** — 1 муң акшалар-биле шаңнаар.

Оргкомитет.

Мергежилиниң тергиини

БОЛЧУКЧУ

Тыва Республиканың суд албан черлеринге арын-шырайы аажок сагыш човангыр, кичээнгейли-биле суд истелгезин дыңнап, судтаттырып турар кижиге азы херечилерге айтырылгар салып каап, идепкейлиг киржип олурар элээн улуг апарган кижини бола көрүп болур.

Ол — Тыва Республиканың алдарлыг юризи, суд органның барык 41 чыл ажылдап чоруур, болчукчу Сендаа Ховалыгович Адыдыр. Ол бодунуң суд органның ажылын 1960 чылда, школа дооскаш-ла, Чөөн-Хемчик кожуунуң улус судунуң секретарындан эгелзэн. Оон 1964 чылда Томскиниң В.Куйбышев аттыг күрүне университетинче өөренип кирген, ону 1971 чылда доозуп, юрист мергежилди чедип алган. Аныянданна бедик мергежилдиг юрист деп санадып, Чөөн-Хемчик, Танды кожууннарның прокуратураларына истекчилеп, оон судьялап ажылдаан. Оон 1973 чылда ону Тыва АССР-ниң юстиция яамызынче ажылдадып чоруткан.

Аңаа ажылдап турган үезинде С.Х.Адыя кем-херек үлгеткен кижилерниң психологиязын өөренип көрүп, амыдыралда кандыг чылдагааннар оларга багай салдар чедирип турарын шинчилеп турган. Бедик мергежилдиг юрист бодунуң ук шинчилелдин херек кырында

амыдыралга уламчылаары-биле 1978 чылда Тыва АССР-ниң болчукчулар коллегиязынче ажылдап кирип алган. Аңаа ажылдап турган үезинде кижилерниң салым-чолу дээш шыңгы демисежир болчукчу

санап чоруур. Ол бодунуң камгалалының адаанда кижилерни улуг кээргел-биле көрүп, оларга чиигелделер көргүзөр дээш хоойлу-дүрүмнү шыңгы ажылдап, судтаттырып турарларның сөөлүндө барып шын орукче киреринге дузалап турар. Шынап-ла, Сендаа Ховалыгович ажылдап турган үезинде шыңгы сумелекчи юрист-даа, кээргээчел, сагыш човангыр болчукчу-даа, харын-даа кижизидикчи башкы-даа болу бээр.

1995 чылда С.Х.Адыя Тыва Республиканың болчукчулар коллегиязының даргазы кылдыр сонгуттурган. Ук коллегияны ол 5 чыл удурткан. 2001 чылдан эгелеп, ол бергелерге таварышкан кижилерге эрге-хоойлу езугаар дуза кадар ынак ажылынче катап кирген. Ажылдап турган үезинде ол хей удаа шаңнал-макталдарны алган. 2001 чылдын ноябрь 13-те Тыва Республиканың Президентизи турган Ш.Д.Ооржактың Чарлыын езугаар корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглаарына кирген ачы-хавыяазы дээш, С.Х.Адыяга “Тыва Республиканың алдарлыг юризи” хүндүлүг атты тывыскан. Бодунуң ынак ажылынга бердинген, ам-даа ажылдап чоруур Сендаа Ховалыговиче улуг-улуг чедишкенини күзеп каалынар.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТА: болчукчу С.Х.Адыя. **Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ** тырттырган чуруу.

мергежилиниң тергиини деп бодун көргүскен.

Кизи кем-херек үлгедикчизи, херектен болуп төрүттүнүп келбес, кара өш-биле кымдаа багай үлгедик кыла бербес, аас-кежиктиг амыдыралды чедип алырының шын эвес билишкенингеринге алысканда азы чуртталганың аар-бергезинге кызагдадып келгенде, чамдык кижилерниң боттарына азы өскелерге хамаарыштыр коргунчуг хемчеглер ала бээрин ол билер. Ынчангаш кем-херек үлгедир чоруктарның чылдагааннары судтаттырып турарларның боттарында эвес, социал амыдыралда деп ол

Конкурс киржикчилеринге

РФ-тиң Күш-ажыл яамызының чурттакчы чонну ажылга хаара тудар органның агар саннарында артыкшылдарны болдурбас дугайында чоруткан документилерге үндезилээш, чонга информация чедирер талазы-биле ажыл-чорудулганың угланышкынын четпес акшаландырып турары база акша-хөреңгилерниң албадаашкынын мөөңнелишкени-биле холбаштыр солуннар редакцияларының, сеткүүлдериниң, радио, телевидение база тус-тус авторлар аразына 2002 чылда чурттакчы чонну ажылче хаара тудар талазы-биле республика конкурсузунуң тиилекчилерин шаңнап, мактаарының негелделери өскерилген. Ук конкурстун киржикчилеринге тиилекчилерни шаңнап, мактаарын акша-шаңналдары-биле эвес, а ол-ла түңнерге **өртектиг белектер-биле** боттандырар дээрзин конкурстун комиссиязы дыңнадып тур.

Номинациялар болгаш шаңналдар:

Солуннар, радио болгаш телевидение аразына

1-ги чер дээш — 5000 рубль

Ийги чер дээш — 3000 рубль

Үшкү чер дээш — 1500 рубль

Тус-тус авторлар аразына

1-ги чер дээш — 1500 рубль

Ийги чер дээш — 1000 рубль

Үшкү чер дээш — 500 рубль

Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар албаның

ажылдакчыларның аразында

1-ги чер дээш — 1000 рубль

Ийги чер дээш — 700 рубль

Үшкү чер дээш — 500 рубль.

Конкурска киржинер.

Читкенин барымдаалааш...

Кызыл хоорайның медицина училищезиниң **Урана Владимировна Кызыл-оолдун** адына 1991 чылдын июнь 28-те тывысканы РТ сериялыг, 134880 дугаарлыг дипломнуң **читкенин барымдаалааш**, ону күш чок деп санаар.

Хууда чарлап

Кызыл хоорайда планнап тургусканы эки, үш дугаар каътта, **телефоннуг, балконнуг**, чаагайжыттырган квартираны дарый, **улуг эвес өртектиг** белек садып турар. “Башня” девискээринде. Тел: 3-56-71.

Борис Шомбулович ЛАМА

2002 чылдын июнь 22-де сезен харлап бар чорааш, дайын киржикчизи, тыва эки турачы **Борис Шомбулович Лама** амыдыралындан чарлып чоруткан.

Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчизи, Ровно хоорайның хүндүлүг хамаатызы Борис Шомбулович бирги Украина фронтунуң Морозов аъттыг шериниң 8-ки аъттыг шериг дивизиязының 31-ги аъттыг шериг полугунуң составына турган 206 тыва эки турачыларның бирээзи чораан, олар Белоруссияның болгаш Украинаның девискээринге муң километр орукту эрткенер. Тыва улустун алдарлыг оглу дайынчы ачы-хавыялары дээш, ийи Кызыл Сылдыс ордени, Ада-чурттун дайыны ордениниң бирги чергези, ТАР-ның ордени-биле болгаш хей санныг юбилей медальдары-

биле шаңнаткан.

Дайын соонда Тыва областың партия школазын дооскаш, Борис Шомбулович СЭКП Кызыл райкомунга, оон соонда 1949 чылдан 1954 чылга чедир — иштики херектер органныңа ажылдаан. Сөөлзүредир ол “Партияның XX съезди” колхозтун даргазы болган херектел кооперациязының системазына ажылдаан.

Борис Шомбулович каяа-даа ажылдап тургаш, даандырган херээ дээш харысалгалы-биле ылгалып, кижилер-биле найралдыг харылзааларны тудуп, берге үелерде оларга дузалап чораан. Б.Ш.Лама кырып назыла-за-даа, хоочуннар организациязының ажылына идепкейлиг киришкен. Патриотизминиң езузун медереп билбишаан, партияжи ажылдакчыларның, кады ажылдап турган эш-өөрүнүн, дайынның болгаш күш-ажылдын хоочуннарының аразына хүндүткелдиг чораан.

Борис Шомбуловичиниң дугайында чырыткылыг тураскаал оң кады ажылдап база чурттап чораан кижилериниң чүректеринге кезээде артар.

Хөөржүдүлге организастаар комиссия.

МЫЙЫСТАРДАН ДУЖААП КӨРҮҢЕР

Сълынның, буурнуң, ивиниң кургаг мыйыстарын хүлээп ап тур бис. Өртээ улуг.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Красноармейская, 181-1. №1 школа чанында.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязының коллектив.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг кылдыс — 3-39-15, көдээ ажыл-агый кылдыс — 1-03-90, культура болгаш өөредитке кылдыс — 1-03-88, чагаа кылдыс — 1-03-87, үлөттүр болгаш медээлер кылдыс — 3-34-98, компьютер ерээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге өрзэн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 6613. Чагыг 68.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация депсектериниң талазы-биле хоойлужудулганының чорудулганына контроль болгаш бүртүкелниң Тыва девискээр эргелелине бүртүктетинген.

Бүртүктетирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшөйн барып болур. Айгыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.